

Dnešní průběh bývalé železné opony na hranici bývalého východního a západního Německa nedaleko Trojmezí. Nevábně vypadající postindustriální biotop obsahuje cenná společenstva kyselých nízkých trávníků a populace vzácných druhů – například prhy arniky, vítodu douškolistého nebo kociánku dvoudomého. Foto Jan Šašek.

Danke, Gorbi aneb smíšené pocity z poválečného krajinného experimentu

Jan Albert Šturma, Přírodovědecká fakulta a Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy

Pro kraj na česko-bavorsko-saském pohraničí mám zvláštní slabost: je syrový, někdy docela depresivní, zároveň ovšem pestrý, nečekaně kontrastní a melancholický. Některé úseky krajiny ašského výběžku jsou podivné. Často mi vrtají hlavou... až tak moc, že jsem zde strávil několik vegetačních sezón různými projekty. Prvně spíš triviálními – mapování invazních rostlin, biotopů NATURA 2000..., ale nakonec jsme se s kolegy a kamarády – převážně z Univerzity Karlovy – rozhodli, že Ašsko podrobíme mnohem zevrubnější analýze a přijdeme na to, co zde tvoří biologickou a ekologickou složku studeného, pestře zeleného genia loci této nehostinné náhorní plošiny.

Ašsko lze pojmout různě, méně je však nejbližší pojetí tohoto území jako experimentu. Dost drsného. Linie železné opony prořízla do té doby hladce prostupnou krajinu, podobně jako kdysi Arno Paulus ukončil svůj život ostrým nožem na hrázi rybníka Dolíška.

Tehdy asi mohla mít spousta lidí pocit, že je to konec – konec krajiny, lidí, doslova konec Čech a slepá ulička, ze které nic pozitivního nevzejde. Padesát let poté víme, že minimálně pro krajinu to dopadlo značně nečernobíle – jízva po železné oponě je nejen na naší hranici stále patrná a tento sukcesní strup obsahuje biotopy i rostlinné a živočišné druhy, které mimo tehdejší zakázanou zónu podlehly buď naprosté absenci hospodaření

„Too green to be true“ („Podezřele zelené“): první seč na bavorských loukách, obvykle již v první polovině května. To biodiverzitu opravdu nezvyší. Okolí obce Sigmundgrün. Foto Jan A. Šturma.

na české straně, nebo obsedantnímu pulerování na straně bavorské. Nejsm si jistý, kde na tomto bordelo-píglovacím gradientu leží Sasové, ale nejspíš někde uprostřed.

Za totality mohl úzký pruh okolo postříkové zóny signálky některým druhům připomínat úhor. Odlesněná a světlá krajina, holá půda,

Skupina arnik v prostoru bývalé návsi na Štítarech, v pozadí zachovalý fragment třešňového sadu. Foto Petra Karešová.

iniciální sukcesní stadia, pravidelné narušování... všechny tyto téměř ochranné typy péče o krajinu prováděla československá armáda sama, bez dotací na ochranu přírody. S cílem postřílet co nejvíce zoufalců, prchajících z komunistického ráje, samozřejmě. Vedle signálky, na zbořených domech, probíhala sukcese maličko jinak, za doprovodu zdivočelých rostlin z opuštěných zahrádek, hlavně častého všedobru horského, koprníku štětinolistého, případně rozsáhlých populací narcisů. A za mocné podpory značných zásob fosforu a dusíku, živin uvolňujících se z ruin bývalého osídlení. K tomu samozřejmě občas patří i vysoké kopřivy v letním aspektu – „suťáky“* na bouračkách kvetou dvoufázově, podobně jako lužní lesy v nížině.

Výsledkem je atraktivní mix květnatých lesů a pestrých trávníků, které tu přežily desetiletí bez hospodaření, nebo spíš téměř bez hospodaření. Na jejich udržení se totiž nejspíš podílela pastva lesní zvěře, která tu

*Suťák = suťový les, lesní společenstvo charakteristicky rostoucí na skalních rozpadech a ve strmých roklicích. Suťiny domů jsou přirozeným stanovištěm často ekologicky velmi podobné.

Meze mezi intenzivně obhospodařovanými poli jsou občasnou útěchou při hledání biodiverzity v Bavorsku. Zde systém středověkých plůžin v okolí Schönlindu. Foto Jan Šašek.

nahradila tradiční pastvu domácích zvířat a vzácněji i ruční seč. Jeden takový delikatesní vegetační koktejl se vyskytuje nedaleko Krásné u Aše. „Náves“, dřívější obce Štítary (díky nízké urbánní hustotě spíše „soudomí“), zcela zanikla, travnatý plácek před domy zrašeliněl a zarostl mozaikou mokřadů, podmáčených smilkových trávníků, trojštětových a pcháčových luk i květnatým náletem klenů a jasanů. Úseky se střídavým vodním režimem osidluje malá populace čertkusu lučního a na sušší mezi, dnes v terénu již špatně patrné, v pozdním jaru žlutě zahořívá malá skupinka arnik.

Na základě našich výzkumů a doporučení byl připraven nový projekt, v rámci něhož se od příštího roku začnou na území bývalé obce Štítary pást divocí koně. Jinak by dnešní pestrá mozaika postupně zanikla v sukcesní řadě mokřadního lesa.

Mně osobně velmi baví přecházet hranice do Bavorska: místa, kde by člověka nejspíš před čtyřiceti lety roztrhal SUP (Samostatně Útočící Pes), jsou dneska vyznačena jen pár cedulkami, a hranice jako by nebyla. Ale je – krajina na bavorské straně je ulízaná jak napomádané vlasy protřelého diskanta.

Intenzivní seč trávníků v kombinaci s jejich drastickým přehnojováním vede k velmi zelené, ovšem docela chudé verzi toho, co nejspíš před válkou fungovalo i na české straně. Ke krajině tvořené tisíci úzkých, dlouhých štráfků políček, pastvinek nebo travních sadů.

Ne všude v Německu je však krajina takto instantní. Ve složitých systémech středověkých políček a kamenných snosů jsou i „reliktní“ úseky s velmi pěkně zachovalými acidofilními trávníky nebo i mokřádky. Indikátorovými druhy jsou zde opět zmíněné arniky, případně hrachor horský, vítod obecný nebo husté skalpy již zmíněné smilky.

Jak hluboko historie těchto trávníčků a struktur sahá? Paleobotanickou analýzou pylových vzorků z jiné zaniklé vsi Újezd (Mähring) – bylo zjištěno, že celá oblast byla odlesněna až při kolonizaci v pozdním středověku a do té doby bylo celé území zarostlé převážně smrkovým lesem. Tedy žádný hustý bukový prales, jak by se mohlo zdát z mapy potenciální přirozené vegetace. Agresivnímu buku se na Ašsko zřejmě nikdy příliš nechtělo.

Typologie krajiny a vzniku okolních vesnic se zrcadlí i v jejich etymologii. Všechna bavorská sídla s koncovkou „-reuth“ nebo „-grün“

Preboreál* je opět tu. Březo-borová vegetace jako klimax** železné opony v okolí Pastvin. Tak ještě ten požár! Foto Jan A. Šturma.

(například Tischenreuth, Faßmannsreuth či Sigmundgrün) vznikla vymýcením, respektive vypálením, v pravděpodobně opravdu hustém pohraničním hvozdu (obdoba našeho "Žďáru"). Maximální stáří trávníků v jejich okolí je přibližně 600 let. Pokud bychom usuzovali na historickou kontinuitu trávníků na základě jejich druhové nasycenosti, jsou ty nejstarší vždy vázány na blízkost nějakého sídla, ať zaniklého, nebo dodnes existujícího na české i bavorské straně hranice. Krajinnou paměť v tom případě nedokázalo přemazat ani 40 let opuštění v příhraničním pásu, ani extrémní přísun dusíku z intenzivních kultur bavorských farmářů.

Vypígelovanost bavorské krajiny také zabránila masivnějším invazím do travních ekosystémů, slavný strašák Karlovarského kraje – bolševník velkolepý – se zde vyskytuje jen velmi okrajově. Zato se v živinami překrmených a prosvětlených kulturách výrazně šíří netýkavka malokvětá, která má ovšem v očích veřejnosti lepší renomé než bolševník a ve smrkových polích na dřevo působí její porosty spíše jako oázy biodiverzity.

Plyne z toho nějaké ponaučení i pro krajinu železné opony? Nejspíš takové, že ve slibně strukturovaných společnostech bývalých

vojenských instalací, na remízcích tvořených bunkry i v megalomanských řezech krajinou v místech bývalé signálky není vhodný ani jeden z přístupů – český ani bavorský. Správná péče o tuto krajinu stvoří elegantní špindíru – knírek by si holit měla, ale chlupaté nohy jsou v pořádku. Chomáčky bříz střídající vřesoviště, tůňky a nivy, narušované plošky střídající zapojené trávníky. A toho všeho lze dosáhnout pouze sofistikovaným přesměrováním běžného provozu v krajině. Traktor táhnoucí kládu z lesa po správné trajektorii a vhodně narušující stařinu smilkových trávníků, piknikování turistů na voňavých mezích... vše může probíhat klidně a nenásilně, dokonce i tolik potřebné požáry, které v mozaikovitě krajině uvolňují niku vzácnějším a náročnějším světlomilným organismům. Dle analýzy paleobotanických záznamů v krajině Ašska docela hořelo, a to hlavně v období přirozené dominance smrkových lesů. Požáry a následné světliny ve stinných smrčinách mohly přispět k udržení populací části světlomilných druhů, které dnes tvoří pestré kulturní trávníky. V pozdějších sukcesních stádiích pak na světlinách nejspíš vznikal rozvolněný březo-borový les, jímž dnes opět zarůstají hospodářsky nevyužívané úseky železné opony. Náhoda, nebo vhodná analogie? Zdá se, že to druhé. Sukcesní mozaika přítomná v dřívě zakázaných místech jasně naznačuje, jak se o hodnoty této postmoderní a zároveň i velice staré krajiny starat.

Nakonec – všechny tyto hodnoty jsou známe již docela dlouho. Zmíněný Gorbi byl hrdým patronem podobné krajiny na hranici komunistického a svobodného Německa (a jeho osobní patronát odstartoval tzv. Green Belt Initiative, které tímto také děkujeme za poskytnutou dotaci na nový projekt na Štítarech). V Čechách to již však nestihne a jeho následovníka jako patrona železné opony asi nikdo soudný nechce. Takže díky, Gorbi, a teď my! ■

* Preboreál = období raného holocénu, cca 10 000 – 9 000 let před dneškem. Období bylo příznačné nástupem lesních společenstev připomínajících dnešní tajgu.

** Klimax = konečné stádium vývoje rostlinných společenstev (sukcese). Spíše než ustrnulým stavem je dynamickým procesem. V případě lesů je typický měnící se časoprostorovou mozaikou vývojových stádií.